

Comparative Study of Animal and Plant Motifs on Glass Works of Iran, Egypt, and Ottoman Lands (13th–15th Centuries AD)

Somayyeh Asadi¹, Hasan Bolkhari Ghehi²

Received: 2023-10-31, Accepted: 2024-01-10

Doi: 10.22034/rac.2024.716512

Abstract

Iran, Egypt, and the Ottoman Empire, early leaders in art and knowledge within the Islamic world, engaged in significant artistic and cultural exchanges, deeply influencing one another's art. Despite the many ups and downs visible in the political, artistic, and cultural fields of Iran, Egypt, and Ottoman lands, these lands continuously strive for the progress and prosperity of their science, culture, and art. They have made a lot of effort. The art of glassmaking has remained prominent in these regions after the advent of Islam, with artists creating innovative and creative glass containers that have yet to be thoroughly studied. Therefore, the current research aims to study and compare animal and plant motifs in the remaining glass works from the 13th-15th centuries AD from Iran, Egypt, and Ottoman lands to answer these questions: 1. What were the influences of Iranian, Egyptian, and Ottoman glassmaking in the mentioned centuries? And 2. What are the commonalities and differences between the animal and plant motifs of the glass works? The research method is descriptive-analytical with a comparative approach, where information is collected through library sources and reliable sites, and 103 works are selected as a statistical population, based on the works available in books and museums, and analyzed qualitatively. This research, with the comparative study of the art of glassmaking in the three mentioned lands, will contribute significantly to the history of this art, and in this sense, it is important and necessary. The art of glass-making, which received limited attention in the 13th to 15th centuries AD in the mentioned regions, was notable for its pioneering contributions to the craft. This understanding is essential for uncovering the history of this remarkable art, highlighting the necessity of the present research. The research results indicate that several factors such as migration and the exchange of artistic and cultural works and knowledge, have caused the lands of Iran, the Egyptian Mamluks, and the Ottoman Empire to be influenced and benefited from each other's culture and art. The presence of some commonalities in the animal and plant decorations on the glassworks also shows the mutual effects of the art of glassmaking in the mentioned lands from each other.

Keywords: Glassmaking, Iran, Mamluk Egypt, Ottoman, Glass decorative patterns

1. Phd student of islamic art, faculty of art and architect, tarbiat modares university. tehran. iran.

Email: somayyeh.asadi@modares.ac.ir

2. Professor, Department of Advanced Studies in Art, School of Visual Arts, College of Fine Arts, University of Tehran. Tehran. Iran.

واکاوی تبادل عناصر بصری نقوش آثار شیشه‌ای سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی (قرون ۱۳-۱۵م)

سمیه اسدی^۱، حسن بلخاری فهی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲

Doi: 10.22034/rac.2024.716512

چکیده

سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی از پیشگامان هنر و دانش جهان اسلام، تبادلات هنری و فرهنگی بسیاری با یکدیگر داشته و از هنر همدیگر تأثیر پذیرفته‌اند. هنر شیشه‌گری به عنوان یکی از هنرهای برجسته، پس از اسلام در سرزمین‌های مذکور همچنان مورد توجه قرار گرفته و هنرمندان با نوآوری و خلاقیت در ساخت و تزیین ظروف شیشه‌ای، آثار ارزنده‌ای را به جای گذاشته‌اند که شایسته مطالعه و بررسی هستند. لذا هدف پژوهش حاضر مطالعه تبادلات هنری عناصر بصری نقوش آثار شیشه‌ای باقی‌مانده از قرون ۱۳-۱۵ میلادی از سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی است تا به این سؤالات پاسخ دهد که ۱. هنر شیشه‌گری ایران، مصر و عثمانی در قرون مذکور چه تأثیراتی از یکدیگر پذیرفته است؟ و ۲. چه اشتراکات و تفاوت‌هایی در نقوش جانوری و گیاهی آثار شیشه‌ای موجود است؟ روش تحقیق توصیفی-تحلیلی با رویکردی تطبیقی است که اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای و سایت‌های معتبر گردآوری شده و ۱۰۳ اثر به عنوان جامعه آماری، بر اساس آثار موجود و باقیمانده از دوران مذکور در کتب و موزه‌های معتبر انتخاب شده و به شیوه کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که عوامل متعددی همچون مهاجرت، تبادل دانش و آثار هنری و فرهنگی، سبب شده تا سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی از فرهنگ و هنر همدیگر متأثر و بهره‌مند شوند. وجود برخی اشتراکات در تزیینات جانوری و گیاهی موجود روی آثار شیشه‌ای نیز نمایانگر تأثیرات متقابل هنر شیشه‌گری در سرزمین‌های مذکور از همدیگر است.

کلیدواژه‌ها: شیشه‌گری ایران، شیشه‌گری ممالیک مصر، شیشه‌گری عثمانی، نقوش تزیینی شیشه

۱. دانشجوی دکتری هنر اسلامی، دانشکده هنر و معماری، گروه هنر اسلامی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: somayyeh.asadi@modares.ac.ir

استاد گروه مطالعات عالی هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه تهران تهران، ایران.

مقدمه

دارند و در زمان خود از پیشگامان این هنر محسوب می‌شدند، می‌تواند در دستیابی به تاریخ این هنر برجسته کمک شایانی نماید و از همین رو پژوهش حاضر ضرورت می‌یابد. همچنین این پژوهش می‌تواند زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌های آتی و پویایی بخشیدن به این حوزه پژوهشی باشد. پژوهش‌های متعددی در ارتباط با هنر شیشه‌گری نگارش شده که هرکدام از بُعد متفاوتی به این هنر نگاه کرده‌اند. پژوهش حاضر با مطالعه هنر شیشه‌گری متعلق به قرون میانه اسلامی و همچنین تطبیق آن در سه کشور مختلف نسبت به سایر پژوهش‌های انجام شده تفاوت می‌یابد. اغلب مطالعاتی که در راستای تزیینات متعلق به هنر شیشه‌گری تدوین گشته‌اند متعلق به قرون اولیه اسلامی و سرزمین‌های ایران و مصر می‌باشند و هنر شیشه‌گری در سرزمین عثمانی نیز کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از جمله این مطالعات می‌توان به مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی نقوش آبگینه دوران سلجوقی ایران با فاطمیان مصر در سده‌های ۵ و ۶ هجری قمری» به گردآوری آرزو خانپور (۱۳۹۴) در نشریه *مطالعات تطبیقی هنر*، شماره ۹، اشاره کرد که به اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دو سرزمین ایران و مصر در سده‌های ۵ و ۶ پرداخته و نقوش سی و چهار اثر شیشه‌ای از این دوران را مورد بررسی قرار داده است. در مقاله «بررسی تطبیقی فرم و نقوش تزیینی آثار شیشه‌گری ایران و مصر در قرون میانی اسلام» از نسرين مزینانی (۱۳۹۵) در *سومین کنفرانس بین‌المللی Behavior Science and Social Studies*، ویژگی‌های هنری و عناصر هویت‌ساز شیشه‌گری ایران و مصر با تکیه بر نقوش به‌کاررفته در تزیینات آثار شیشه‌ای این دو سرزمین، تحلیل و بررسی شده است. در مقاله دیگری با عنوان «نوآوری‌های شیشه‌گری اسلامی در سده‌های پنجم و ششم هجری» از آرزو خانپور و عباس کریمی (۱۳۹۹)، در نشریه *هنرهای صناعی ایران*، شماره ۲، به تحولات و نوآوری‌های شیشه‌گری سرزمین‌های اسلامی شامل رنگ، فرم، تکنیک ساخت و تزیین و کاربرد در سده‌های ۵ و ۶ پرداخته شده است. همچنین در مقاله «مطالعه تحلیلی نقوش گیاهی بر آبگینه در سده پنجم و ششم هجری ایران» از پریسا محمدی و سیدرضا حسینی (۱۳۹۹) در نشریه *نگارینه هنر/اسلامی*، شماره ۱۸، به تحلیل و بررسی انواع نقوش گیاهی به‌کاررفته بر روی آثار شیشه‌ای دوره سلجوقی پرداخته است. در مقاله «مطالعه تحلیلی نقوش جانوری در تزیینات آبگینه فاطمیان مصر» از پریسا محمدی و سیدرضا حسینی (۱۴۰۰) در فصلنامه *رهبویه هنرهای صناعی*، شماره ۲، گونه‌های مختلف

سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی به عنوان سه دولت قدرتمند در میان سرزمین‌های اسلامی، از پیشینه پرباری برخوردار بوده و با حمایت سلاطین و همچنین تلاش هنرمندان آثار هنری برجسته‌ای از سده‌های متفاوت در هر سرزمین ساخته شده و باقی مانده است. با وجود فراز و نشیب‌های فراوانی که هم در زمینه سیاسی و هم در زمینه هنری و فرهنگی سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی دیده می‌شود، این سرزمین‌ها پیوسته در جهت پیشرفت و رونق علم، فرهنگ و هنر خود سعی و تلاش فراوانی نموده‌اند. قرون ۱۳ تا ۱۵ میلادی مصادف با شروع حکومت‌های جدیدی در سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی است. بنابراین هنر در این دوره و در این سرزمین‌ها دچار تحولات بسیاری شده است. با توجه به اینکه ایران، مصر و عثمانی در همسایگی یکدیگر قرار دارند، تعاملات بسیاری در زمینه هنری مابین این سرزمین‌ها صورت گرفته است. هنر شیشه‌گری از جمله هنرهای مورد توجه هنرمندان این سرزمین‌ها در دوران اسلامی بوده و آثار چشمگیری نیز بر جای مانده است. هنر شیشه‌گری در سرزمین‌های ایران و مصر دارای پیشینه چند هزارساله بوده و بسیاری از ابداعات در زمینه ساخت و تزیین شیشه از این سرزمین‌ها شروع شده و به سایر سرزمین‌ها رواج پیدا کرده است. این هنر که از دوران پیش از اسلام رایج بوده، با فرارسیدن اسلام در سرزمین‌های ایران و مصر و همچنین ترکیه عثمانی همچنان به دوام خود ادامه داد و هنرمندان شیشه‌گر اسلامی تکنیک‌های ساخت و تزیین آثار در این هنر را رونق بیشتری بخشیدند. هدف پژوهش حاضر مطالعه و تطبیق نقوش جانوری و گیاهی در آثار شیشه‌ای باقی‌مانده از قرون ۱۳-۱۵ میلادی از سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی است و با مطالعه هنر شیشه‌گری سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی در قرون ۱۳-۱۵ میلادی، در پی پرداختن به این مسئله است که در تاریخ مذکور هنر شیشه‌گری این سه سرزمین از چه نقوش جانوری و گیاهی برای تزیین آثار بهره برده و چه وجه تفاوت و تشابهی میان این نقوش تزیینی در آثار شیشه‌ای این سه سرزمین وجود دارد؟ بدین طریق ابتدا تمامی آثار معرفی شده و سپس تزییناتی که شامل نقوش جانوری و گیاهی است به صورت تطبیقی در کنار یکدیگر قرار گرفته و وجه تشابه و تفاوت این نقوش بیان شده است. مطالعه هنر شیشه‌گری که در قرون ۱۳-۱۵ میلادی به صورت محدودی مورد توجه و مطالعه قرار گرفته است، در سرزمین‌های مزبور به دلیل پیشینه پرباری که در زمینه شیشه‌گری

وحدت خلافت اسلامی بود که در جهان اسلام متداول بود» (Charleston, 1990: 71).

هنر شیشه‌گری ایران

شروع تاریخ هنر شیشه‌گری در ایران را می‌توان از دوران عیلامیان دانست، چراکه نخستین آثار شیشه‌ای متعلق به ایران از چغازنبیل و مربوط به دوره عیلام میانی یافت شده است (علی‌اکبرزاده کردمهبنی، ۱۳۷۲: ۲۵). این هنر در دوران هخامنشی ادامه پیدا کرده و در دوره اشکانیان مقارن با ابداع میله دم‌دچار تحولات زیادی گشت و به دلیل ارتباطات تجاری با چین و روم، شیشه‌گری به لحاظ جغرافیایی گسترش بیشتری پیدا کرد. در دوره ساسانیان این هنر بیش از پیش رونق یافته و آثار برجسته فراوانی ساخته شد. به طوری که این دوران به عنوان دوره اوج هنر شیشه‌گری پیش از اسلام شناخته می‌شود (پوپ، ۱۳۹۰: ۱۳۹). پس از ورود اسلام به ایران، هنر شیشه‌گری به رونق خود ادامه داده و تکنیک‌های ساخت و تزئین جدیدی توسط شیشه‌گران دوران اسلامی ابداع گردید. در قرون اولیه اسلامی که شیشه‌گری نسبتاً در شهرهای نیشابور و سمرقند رواج بیشتری داشت، آثار شیشه‌ای به شدت متأثر از هنر ساسانی تولید می‌شده‌اند. در سده‌های بعدی، به خصوص دوران سامانیان که هنر و فرهنگ ایران دچار تجدید حیات شد، در هنر شیشه‌گری نیز تحولات بسیاری رخ داده و آثار با تکنیک‌های ساخت و تزئین متنوعی ساخته می‌شدند. در قرون ۱۳-۱۵ میلادی مصادف با سلسله‌های ایلخانان و تیموریان در ایران، بیشتر مراکز هنری از بین رفت و هنرها دچار رکود شدند (علی‌اکبرزاده کردمهبنی، ۱۳۷۲: ۳۲). هنر شیشه‌گری نیز از جمله این هنرها بود که تحت تأثیر حملات و جنگ‌های داخلی قرار گرفت و رونق سابق خود را از دست داد. اما به طور کلی نابود نشد و پس از برقراری آرامش نسبی در سرزمین، همچنان در کارگاه‌های کوچکی به دوام خود ادامه داد و آثاری که از این دوران به دست آمده شاهد این مدعاست. تعداد ۴۱ نمونه آثار شیشه‌گری شامل صراحی، ابریق، بطری، جام و مهره شیشه‌ای متعلق به قرن‌های ۱۳ تا ۱۵ میلادی از ایران یافت شده است که دارای نقوش تزئینی متفاوتی هستند و رایج‌ترین نقش تزئینی بر روی این آثار نقوش گیاهی می‌باشند (جدول‌های ۱ و ۲).

هنر شیشه‌گری مصر

هنر شیشه‌گری در مصر به سه هزار سال پیش از میلاد برمی‌گردد. با رونق این هنر در مصر در قرن ۱۵ پیش از میلاد، با توجه به

جانوری و مفاهیم و کارکرد آنها در آثار شیشه‌ای دوره فاطمیان مصر مطالعه شده است. در نهایت معصومه زمانی سعدآبادی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی ریخت‌شناسانه تنگ‌های شیشه‌ای ایران و مصر در سده‌های ۳-۶ ه.ق»، نشریه رهبویه هنر/هنرهای تجسمی، شماره ۳ و نیز در مقاله دیگری (۱۴۰۱) «مطالعه تطبیقی ریخت‌شناسانه قندیل‌های شیشه‌ای ایران و مصر در سده‌های ۳-۷ ه.ق»، نشریه نگر، شماره ۶۳، تنگ‌ها و قندیل‌های متعلق به سرزمین ایران و مصر را به لحاظ فرم و نقوش مورد تحلیل و تطبیق قرار داده است.

روش پژوهش

روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی با رویکردی تطبیقی است که اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای و سایت‌های معتبر گردآوری شده و در این راستا ۱۰۳ اثر به عنوان جامعه آماری و بر اساس آثار موجود در کتب و موزه‌ها انتخاب شده است. این آثار با شیوه کیفی مورد مطالعه قرار گرفته است.

تاریخ شیشه‌گری

شیشه‌گری از جمله مهم‌ترین هنرها و صنایع در طول تاریخ-چه دوران پیش از اسلام و چه پس از اسلام- در بسیاری از سرزمین‌ها است. اینکه چه اقوامی برای نخستین بار به طرز ساخت و تهیه شیشه پی برده‌اند نامشخص است (علایی، ۱۳۴۵: ۴۱). اما قدیمی‌ترین تاریخ استفاده از شیشه به عنوان یک ماده مستقل تقریباً به سه هزار سال قبل از میلاد برمی‌گردد. تاریخ شیشه‌گری از زمان ورود اسلام به سرزمین‌هایی همچون ایران و مصر نشان می‌دهد که در سده‌های ابتدایی اسلام، آثار شیشه‌ای ساده و بدون تزئین بوده‌اند. از قرن ۳ ه.ق با تکامل شیوه‌های ساخت و تزئین آثار شیشه‌ای، تنوع ظروف و نقوش در این آثار بیشتر شد. این روند پیشرفت و رونق در هنر شیشه‌گری در سده‌های بعدی نیز ادامه داشت و حتی به اوج خود نیز رسید. اسلوب‌های نوین ساخت و تزئین، افزایش دانش و مهارت هنرمندان شیشه‌گر، حمایت حاکمان، ارتباط هنری و بازرگانی بین سرزمین‌ها و شهرهای جهان اسلام از جمله عوامل مؤثر در پیشرفت و ارتقا شیشه‌گری ایران در دوران اسلامی محسوب می‌گردد. اشتراکاتی که در فرم، شیوه‌های ساخت و تزئین آثار شیشه‌ای دوران اسلامی در گستره جغرافیایی اسلام مشاهده می‌شود، بیانگر التقاط هنری در این دوران است. «شبهات بین شیشه‌های احتمالی متعلق به ایران با شیشه‌های مصر و عراق حاکی از تأثیرگذاری

تجملی نیز افزایش پیدا کرد که اشیا شیشه‌ای مصر نیز به عنوان بخشی از این اقلام به اروپا و حتی به خاور دور نیز صادر می‌شد (Tait, 1991: 130).

آثار شیشه‌ای به‌دست‌آمده از مصر متعلق به دوران مماليک و قرون ۱۳-۱۵ میلادی شامل ۱۱ تنگ، ۶ جام، ۹ چراغ‌دان یا قندیل، ۲ مرکب‌دان، ۷ صراحی، ۳ کاسه، ۲ دستبند، یک گلدان، قمقمه، بشقاب، سکه، مهره شطرنج، درپوش و پرنده زینتی است که در مجموع ۴۸ اثر شیشه‌ای را دربر می‌گیرد (جدول ۳).

هنر شیشه‌گری عثمانی

شیشه‌گری جزو هنرهای قدیمی در ترکیه محسوب می‌شود که پس از سلطه سلاطین عثمانی بر این سرزمین، همچنان ادامه پیدا کرده و دچار رونق و پیشرفت بیشتری نیز می‌شود. به‌گونه‌ای که دوران عثمانیان به عنوان عصر طلایی شیشه‌گری در این منطقه شناخته می‌شود. علی‌رغم آثار شیشه‌ای محدودی که از کاوش‌های باستان‌شناسی این مناطق به دست آمده و اغلب آنها متعلق به سده‌های میانی اسلامی به بعد است، اما باین‌وجود آثار و شواهد گویای این است که در این دوران از انواع وسایل روشنایی شیشه‌ای همچون قندیل و شمعدان استفاده می‌شده و برای نوردهی فضاهای داخلی بناها به‌ویژه مساجد و سایر بناهای مذهبی، از مشبک‌های چوبی با شیشه‌های رنگی که به پنجره‌های استین‌گلس^۱ معروف هستند، استفاده می‌شده است. این پنجره‌ها با عنوان معرق شیشه نیز شناخته می‌شوند و به عنوان تزیینات از این پنجره‌ها بهره گرفته می‌شد. هنرمندان عثمانی در این دوره علاوه بر تأثیرپذیری از هنر بیزانس، خود نیز به تکنیک‌ها و روش‌های نوینی دست یافتند. در این دوره انواع روش‌های شیشه‌گری و تزیینات آن مورد توجه واقع شد و بهره‌گیری از شیشه در معماری به اوج رسید و به شیوه‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفت. پنجره‌ها و مشبک‌های چوبی در بناهای عثمانی مکان مناسبی برای شیشه‌های رنگی شدند و روش‌های درون تالارها و فضاهای گسترده کاخ‌ها و مساجد را دوچندان کردند (عطارزاده، ۱۳۹۶: ۲۰۶).

اوج هنر شیشه‌گری عثمانی به قرن ۱۵ میلادی مربوط می‌شود و بیشتر آثار شیشه‌ای به‌دست‌آمده از این سرزمین نیز متعلق به همین دوره است. اما باین‌حال تعداد محدودی آثار نیز از قرون پیشین یافت شده که بسیار قابل توجه هستند. از جمله آثار به‌دست‌آمده در عثمانی مربوط به قرون مذکور دستبندهای رنگین و پنجره‌های استین‌گلس متعلق به کاخ توپکاپی از

زیبایی آثار شیشه‌ای تولیدشده در این سرزمین، این آثار به‌سرعت در یونان، ایتالیا و نواحی غربی نیز گسترش یافت (عطارزاده، ۱۳۹۶: ۱۹۹). در اوایل قرن یک پیش از میلاد با ابداع میله دم و روش دمیدن که احتمالاً شروع آن از بابل و سپس در مصر بوده، شیشه‌گری وارد مرحله جدیدی شد و شیشه‌گران با دمیدن شیشه در قالب توانستند آثار شیشه‌ای مختلفی با کاربرد و تزیینات متنوع و نیز در مقیاس فراوان به تولید برسانند (مالونی، ۱۳۷۹: ۷۴). شیشه‌گری در دوران اسلامی در مصر ادامه یافته و در قرن‌های ۴-۶ ه.ق به نهایت اوج خود رسید و شیوه‌های ساخت و تزیین شیشه در این عصر تکمیل شد. یکی از موفقیت‌های بزرگ شیشه‌گران مصر در این دوران استفاده از رنگ‌های مینا به‌منظور تزیین سطح شیشه است (دیماند، ۱۳۸۹: ۲۱۹-۲۲۲). بهره‌گیری از شیوه زرین‌فام روی شیشه که سبب درخشندگی سطح شیشه و گران‌بها جلوه نمودن اثر شیشه‌ای می‌شد، یکی دیگر از ابداعات شیشه‌گران مصری در دوران اسلامی محسوب می‌گردد (بهمنی، ۱۳۹۴: ۱۱۳). همچنین هنرمندان از ترکیب نقره جهت ایجاد لکه زردرنگ بر سطح شیشه که از دوران باستان در مصر رایج بوده در دوران اسلامی نیز همچنان بهره می‌گرفتند (فریه، ۱۳۷۴: ۳۰۲). بزرگ‌ترین عصر صنعت شیشه‌گری اسلامی از اواخر قرن دوازدهم میلادی و مقارن با دوران مماليک در مصر آغاز شده و در قرن سیزدهم و نیمه اول قرن چهاردهم به منتها درجه خود رسید. پس از انحطاط قدرت مملوک ناشی از حملات مغول‌ها و سپس تیموریان و در نهایت تصرف قلمرو آنان توسط ترکان عثمانی نه‌تنها ضربه‌ای بر اقتصاد و تجارت این سلسله وارد نشد، بلکه با گسترش مراکز شهری تقاضا برای اقلام

تصویر ۶۰ و ۵۹: دستبند، مصر یا فلسطین، ۱۴-۱۶ میلادی (URL2).

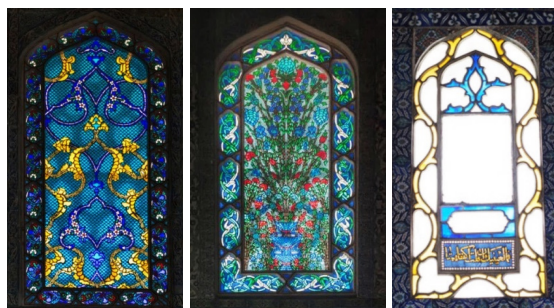
با وجود اینکه شیشه‌گران هر سه سرزمین از تمام انواع نقوش بهره گرفته‌اند، اما شیوه به‌کارگیری آن، نوع و طرح نقوش با یکدیگر متفاوت است. نقوش مذکور که در آثار شیشه‌ای استفاده شده، یا به صورت ترکیبی و در کنار سایر نقوش تزیینی همچون نقوش نوشتاری و کتیبه‌ها، نقوش هندسی و... به کار رفته‌اند و یا به‌تنهایی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. استفاده از شیوه میناکاری برای تزیین آثار شیشه‌ای مصر، هنرمندان این سرزمین را قادر ساخته تا نقوشی متنوع‌تر، باکیفیت‌تر و نیز ظریف‌تر بر روی آثار نقاشی کنند. اما تکنیک دمیده در قالب که تکنیک غالب برای اعمال تزیینات بر روی آثار شیشه‌ای متعلق به ایران است، از ظرافت و دقت بالایی میناکاری برخوردار نیست. هرچند که نقوشی که به این شیوه نیز روی آثار اعمال شده بسیار قابل توجه می‌باشند. از طرفی در پنجره‌های استین گلس عثمانی با وجود اینکه ابعاد آثار بزرگ است، اما زیبایی و تنوع موجود در این پنجره‌ها همانند پرده‌های نقاشی می‌ماند. در این آثار خرده‌شیشه‌های رنگی با دقت و ظرافت تمام و بر اساس طرح خاصی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. در میان ۱۰۳ نمونه‌ای که از سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی متعلق به قرن‌های ۱۳-۱۵ میلادی به دست آمده، اغلب نمونه‌ها دارای نقوش تزیینی گیاهی و برخی از آنها دارای نقوش جانوری می‌باشند. در واقع با مطالعه آثار روشن می‌شود که نقوش گیاهی از رایج‌ترین نقوش تزیینی بر روی آثار شیشه‌ای است.

از نکات قابل توجه در ارتباط با نقوش مورد استفاده در آثار شیشه‌ای ممالیک مصر، مشاهده نقوشی است که به‌وضوح تأثیرپذیری هنر این سرزمین از ایران را نشان می‌دهد. به‌واسطه حمله مغول و پناهنده شدن برخی از هنرمندان ایرانی همچون فلزکاران به سرزمین مصر، عناصر تزیینی و نقوش مورد استفاده در هنر ایران وارد هنر مصر شد. همچنین در قرن ۱۴ میلادی عناصر و موتیف‌های مورد استفاده در هنر چینی نیز در نتیجه روابط مملوکان با ایلخانان به هنر مصر راه یافت و روی برخی از آثار شیشه‌ای نقوشی همچون گل لوتوس، اژدها، ققنوس و سواران جنگی با چهره‌ای به سبک چینی یا مغولی نقاشی می‌شد که نشان از تأثیر سبک چینی یا مغولی بر هنر مصر دارد. نقوش جانوری: با مطالعه و بررسی آثار شیشه‌ای متعلق به سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی می‌توان ادعان داشت که نقوش جانوری اغلب بر روی آثار شیشه‌ای مصر و در یک مورد روی اثری از ایران مشاهده شد و آثار مربوط به عثمانی فاقد این نقوش تزیینی هستند. در میان آثار یافت شده از

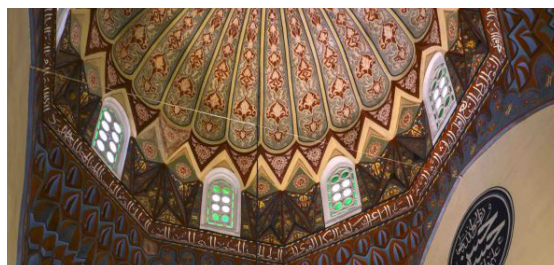
کاخ‌های معروف استانبول و مسجد سبز یا شیشیل جامی بورسا می‌باشند (جدول ۴).

مطالعه تطبیقی نقوش جانوری و گیاهی در آثار شیشه‌ای سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی

با مطالعه آثار شیشه‌ای یافت شده از سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی در قرن‌های ۱۳-۱۵ میلادی، می‌توان مشاهده نمود که برای تزیین آثار شیشه‌ای از نقوش متنوعی بهره گرفته شده که نقوش گیاهی و نقوش جانوری از جمله آنها می‌باشند. هنرمندان برای اعمال این نقوش روی آثار از تکنیک‌های مختلفی همچون دمیدن در قالب^۲، میناکاری و مطالاکاری، خطوط موج رنگی، خمیر افزوده، نوار افزوده و استین گلس^۳ استفاده کرده‌اند.

تصویر ۶۱، ۶۲ و ۶۳: پنجره کاخ توپکاپی استانبول، عثمانی، قرن ۱۴-۱۵ میلادی. مأخذ: (URL5).

تصویر ۶۴ و ۶۵: تزیینات استین گلس مسجد سبز استانبول، عثمانی، ۱۴۱۲ میلادی. مأخذ: (URL6).

شده (تصویر ۱۴)، به احتمال زیاد نشان مخصوص یکی از سلاطین بوده است. از آنجایی که این نقش و نشان در بین بسیاری از امرا رایج شده بود به طور دقیق نمی‌توان به شخص خاصی نسبت داد. این نقش با اینکه در اندازه بسیار کوچک کشیده شده اما از ظرافت و دقت بالایی برخوردار است. به لحاظ فرم بدنه و نحوه قرارگیری شبیه به نقش گربه است. حالت دست‌ها و پاها و دم این حیوان سبب شده تا در حال حرکت دیده شود. شیر به عنوان یکی از نقوش کهن و اساطیری نمادی از نگهبان پرستشگاه‌ها و یا قصرها بوده و در مصر شیر با رع، خورشید خدا و هاراختی نماد خورشید طالع، یکی دانسته شده است (هال، ۱۳۸۰: ۶۱).

نقش ققنوس: نقش ققنوس که بر روی گردن یکی از صراحی‌های متعلق به مصر استفاده شده (تصویر ۵۱)، از هنر چین وارد هنر مصر شده است. همچنین نقش این پرنده در تزیینات معماری کاخ تابستانی تخت سلیمان که به دوران ایلخانی مربوط می‌شود نیز دیده شده است (آژند، ۱۳۸۰: ۲۳) و دلیل این امر تأثیرپذیری هنر ایلخانی از هنر چین و سپس انتقال این هنر از طریق روابط ایلخانان با ممالیک به هنر مصری است. این پرنده در حالت پرواز و با بال‌های گشاده نقاشی شده و برخلاف سایر نقوش که معمولاً به صورت تک‌رنگ کشیده شده‌اند، در رنگ‌آمیزی این ققنوس از پنج رنگ مختلف آبی، سفید، قرمز، سبز و زرد استفاده شده است. نقوش جانوری دیگری همچون سیمرخ و اژدها نیز از هنر چین به هنر مصر راه یافته، اما در میان آثار شیشه‌ای متعلق به دوره ممالیک نمونه‌ای از این موارد باقی نمانده است.

نقش پرنده: پرنده از جمله نقوشی محسوب می‌گردد که در انواع مختلف بر روی آثار شیشه‌ای متعلق به مصر به تصویر درآمده است. پرنده دارای مفاهیمی روحانی همچون نماد زندگی پس از مرگ است. بر روی آثار متعلق به مملوکی ۳ نوع پرنده مختلف شامل ماهی‌خوار، غاز و یک پرنده شکاری که احتمالاً عقاب و یا شاهین باشد، به تصویر درآمده است. غاز و پرنده شکاری که بر روی یک اثر مشترک و داخل یک بیضی لوب‌دار با زمینه‌ای به رنگ آبی کشیده شده‌اند که پرنده شکاری در حال پرواز و در بالای سر غاز قرار گرفته است (تصویر ۴۶). پرنده‌گان ماهی‌خوار نیز که در تعداد کثیری سطح بدنه ظرف را آراسته‌اند (تصویر ۵۲)، از نیمرخ و درحالی‌که روبه‌روی یکدیگر ایستاده‌اند، نقش شده‌اند.

نقش اسب: تنها نقش جانوری مشترکی که میان آثار به‌دست‌آمده از ایران و ممالیک مصر در قرون ۱۳-۱۵ میلادی مشاهده شد،

ایران تنها یک صراحی دارای نقش جانوری است که به صورت نقش برجسته به کار گرفته شده است و در میان آثار شیشه‌ای به‌دست‌آمده از ممالیک مصر نیز ۸ اثر با نقوش جانوری شامل نقش گربه، ماهی، شیر، ققنوس و پرنده‌گانی دیگر و عقاب، به شیوه میناکاری آراسته شده‌اند. نقش برخی از جانورانی که در آثار متعلق به مصر استفاده شده از دوران باستان نزد مصریان به عنوان نماد خدایان مورد احترام و پرستش قرار می‌گرفتند و یا از اهمیت بسیاری نزد مردمان برخوردار بودند، به طوری که گاه برخی از شهرهای مقدس مصری نیز به اسم یک حیوان نام‌گذاری می‌شد و از همین رو نقوش جانوری در هنر مصر کاربرد فراوانی داشته است (جدول ۵).

نقش گربه: نقش گربه در دو طراحی متفاوت روی یکی از صراحی‌های متعلق به مصر (تصویر ۵۲) استفاده شده است. این نقش هم در قسمت تحتانی این صراحی به صورت خطی و با رنگ مشکی مینایی نقاشی شده و هم در قسمت فوقانی بدنه داخل یک فرم بیضی‌شکل که زمینه‌ای تیره دارد با رنگی متضاد کشیده شده است. سر و بدن حیوان به صورت نیم‌رخ و با پاهایی کشیده و اندازه یکسان متناسب با فرم جانور، به تصویر درآمده است. نوع قرارگیری پاها و دم کشیده و منحنی حیوان که به سمت بالا خیز برداشته حس حرکت را به بیننده القا می‌کند. در ارتباط با بلندی دم حیوان برخی بر این اعتقاد هستند که «ترسیم دم بلند برای شیر یا گربه‌سانان علامت اقتدار بیشتر است» (جانبازی، ۱۳۹۳: ۵۶). گربه و نقش گربه از جمله نقوشی است که از زمان باستان در میان مصریان از جایگاه و ارزش والایی برخوردار بوده است. در یکی از کاوش‌های باستان‌شناسی در باست^۱ مرکز فرقه باست^۵ گورستانی از صدها گربه مومیایی کشف شده است. الهه باست با سری به شکل گربه به عنوان الهه موسیقی، رقص، کودکان، زنان و باروری شناخته می‌شده و هنوز هم از طرف برخی زنان نماد قدرت محسوب می‌شود. (Eason, 2008: 45).

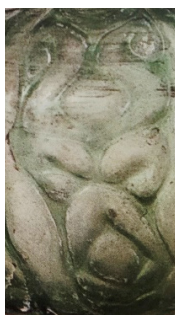
نقش ماهی: در میان مصریان نقش ماهی مفاهیم نمادینی همچون باروری داشته و مطابق با کاربرد مفهومی خاص خود در تزیینات با شیوه‌های مختلفی به کار برده شده است. این نقش که بر روی گلدان متعلق به مصر استفاده شده (تصویر ۵۴)، در تعداد کثیری با فرم و اندازه یکسان در دهانه و انتهای بدنه کشیده شده و حالت قرارگیری آنها در جهت‌های مختلف، حس جنب‌وجوش این حیوان را منتقل می‌کند.

نقش شیر: نقش شیر که بر روی یکی از تنگ‌های مصری اعمال

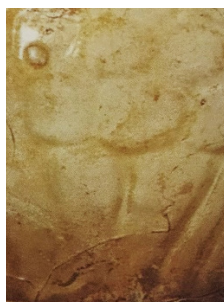
کرده‌اند و... نیز استفاده شده است. در ارتباط با تزئینات گیاهی بکار رفته در آثار شیشه‌ای عثمانی نیز می‌توان گفت که بر روی پنجره‌های متعلق به این سرزمین طرح گلدان‌هایی دیده می‌شود که از داخل این گلدان‌ها، گل‌هایی شامل لاله، میخک و سنبل و نیز شاخ و برگ‌های فراوانی رو به سمت بالا گسترش یافته‌اند که تمام فضای یک پنجره را پر کرده‌اند. علاوه بر آن اسلیمی‌هایی نیز روی این پنجره‌ها کار شده است. نقوش گیاهی موجود روی آثار شیشه‌ای مملوکی از ظرافت بیشتری برخوردار هستند و دلیل آن هم استفاده از تکنیک نقاشی با رنگ‌های مینا برای تزئین ظروف است.

نقوش اسلیمی: این نقوش که از تنوع بی‌شماری برخوردار می‌باشند، از همان ابتدای دوران اسلامی مورد استفاده هنرمندان قرار گرفتند اما از قرن ۱۱ میلادی به بعد کاربرد اسلیمی‌ها برای تزئین و پر کردن فضاهای بین عناصر ترکیبی در انواع آثار هنری عمومیت یافت (کنبی، ۱۳۹۳: ۲۶). نقوش اسلیمی بر پایه فرم دایره و با استفاده از قوس‌های حلزونی یا همان اسپیرال‌ها شکل گرفته‌اند و بن‌مایه‌ای کاملاً گیاهی دارند. اسلیمی‌ها انواع مختلفی همچون اسلیمی‌های ساده، اسلیمی توسازدار، اسلیمی پیچک‌دار، اسلیمی گل‌دار، اسلیمی برگ‌ی، اسلیمی ماری و... را شامل می‌شوند. اسلیمی‌ها به عنوان نماد مردانه نیز شناخته می‌شوند. در آثار شیشه‌ای متعلق به مصر نوع اسلیمی‌ها بیشتر از نوع ساده است و از قاب‌های اسلیمی نیز بهره زیادی گرفته شده است. اما در آثار عثمانی علاوه بر اسلیمی ساده، اسلیمی گل‌دار نیز به چشم می‌خورد (جدول ۶).

سایر نقوش گیاهی در انواع نقوش گل خلاصه می‌شود. نقوشی گلی که بر روی آثار شیشه‌ای ایران مورد استفاده قرار گرفته بیشتر حالتی انتزاعی دارند و به دلیل استفاده از تکنیک

تصویر ۶۷. قسمتی از صراحی شیشه‌ای، ایران.

تصویر ۶۶. قسمتی از صراحی شیشه‌ای، ایران.

نقش اسب است اما نحوه به‌کارگیری آن در آثار متفاوت است. در اثر متعلق به ایران (تصویر ۱۰)، تنها سر اسب به صورت نقش برجسته بر شانه ظرف تعبیه شده است. نقش اسب در ایران از گذشته کاربرد داشته و نماد جنگاوری و شجاعت است. نقش اسبی که روی اثر مربوط به ممالیک مصر استفاده شده (تصویر ۵۱)، در واقع مربوط به صحنه‌ای از رزمایش سوارکاری است و به‌تنهایی نیامده است. اسب‌های متعددی که در این صحنه کشیده شده‌اند در فرم‌های یکسان اما با رنگ‌های مختلف و بدن خال‌دار و نیز در حال دویدن ترسیم شده‌اند. در این صحنه که تمام عناصر آن به سبک چینی کشیده شده، می‌توان نتیجه گرفت که فرم و شمایل اسب نیز به همین سبک کشیده شده باشند. نقش عقاب: از دیرباز عقاب نماد جنگاوری، قدرت و اقتدار در مصر بوده و در طی ادوار مختلف، ایزدان بسیاری در هیئت این جانور تجسم شده‌اند (محمدی و حسینی، ۱۴۰۰: ۴۶). آثار مختلف بسیاری نیز در زمینه‌های گوناگون از مصر می‌توان یافت که در آنها نقش عقاب مورد استفاده قرار گرفته است. در میان آثار شیشه‌ای متعلق به ممالیک مصر نیز دو نمونه مختلف از نقش عقاب قابل مشاهده است (تصویر ۴۴). نقش این حیوان از روبرو و با بال‌های گشاده که حس اقتدار را به بیننده القا می‌کند، ترسیم شده است. برخی از سلاطین مصری از نقش عقاب به عنوان نماد شخصی استفاده می‌کرده‌اند و احتمال دارد این ظروف شیشه‌ای دارای نقش عقاب نیز، متعلق به فرد خاصی بوده باشد.

نقوش گیاهی: نقوش گیاهی از رایج‌ترین نقوشی هستند که بدنه آثار شیشه‌ای سرزمین‌های ایران، مصر و عثمانی را مزین کرده‌اند و از تنوع زیادی برخوردار می‌باشند. از منظر ارنست کونل «این اشکال بیانگر اشارات و تلویحاتی است که بازتابی از جهان عرب و ممالیک اسلامی در آن متبلور گشته است» (بورکهارت، ۱۳۶۹: ۱۴۵). از میان ۱۳ ظرف شیشه‌ای متعلق به ایران، ۶ اثر با نقوش گیاهی آراسته شده‌اند که شامل طرح برگ نخل، گل چندپر و اسپیرال‌های گیاهی می‌شود. همچنین در میان مهره‌های شیشه‌ای نیز ۳ نمونه دارای تزئینات گلبرگی بسیار زیبایی می‌باشند. از میان آثار شیشه‌ای متعلق به ممالیک مصر ۲۵ اثر دارای نقوش گیاهی می‌باشند. در این ظروف مصری علاوه بر طرح‌های گل چندپر، برگ نخل و اسپیرال‌های گیاهی که با نقوش گیاهی ایران مشترک می‌باشند از نقوش دیگری همچون برگ نخل، گل نیلوفر، گلبرگ، گل صدتومانی، پیچک تاک، اسلیمی، شاخ و برگ‌هایی که صرفاً فضاهای خالی را پر

رنگ‌های مختلف بر روی آنها اعمال شده است. این مهرها با شیوه ترصیع ساخته شده‌اند و گلبرگ‌ها به صورت برجسته روی این مهرها اعمال شده‌اند.

تنوع نقش گل‌ها در آثار شیشه‌ای مربوط به ممالیک مصر نسبتاً بیشتر از آثار ایران و عثمانی است (جدول ۷). برخی از این گل‌ها و شاخ و برگ‌های کار شده روی آثار، بر روی یک بند یا همان ساقه قرار گرفته‌اند و بخش‌های زیادی از آثار را زینت بخشیده‌اند. این‌گونه طرح‌ها در هنر اسلامی ختایی خوانده می‌شوند. گل‌هایی که در این آثار استفاده شده شامل گل‌هایی همچون نیلوفر، شاه‌عباسی، پیچک تاک و گل چندپر است که بر روی آثار شیشه‌ای با رنگ‌های مختلف مینا نقاشی شده‌اند.

در نهایت در آثار متعلق به عثمانی علاوه بر اسلیمی‌ها که از نوع اسلیمی‌های گل‌دار می‌باشند، از نقش گل لاله و میخک و سنبل بهره گرفته شده است که جزو رایج‌ترین نقوش گیاهی در هنر این سلسله و تمدن می‌باشند و روی بیشتر آثار مربوط به عثمانی این نقوش را می‌توان مشاهده کرد. به‌طور کلی نقش گل نزد عثمانیان بسیار محبوب بود. گرچه شیوه اجرایی این نقوش متأثر از هنر سلجوقیان روم بود، اما نقوشی که به کار رفته مختص عثمانیان است. نقوش نامبرده در فرهنگ ترکی بسیار باارزش بود و توسط هنرمندان جهت پر کردن ترکیبات سازوبرگ به کار گرفته می‌شد. این نقوش به تدریج جایگزین نقش مایه‌های سنتی و انتزاعی و اسلیمی‌ها شده و نقش مایه‌های تذهیبی عثمانی تغییر پیدا کرد (Allan, 1991: 74). این گل‌ها یا به‌تنهایی و یا در کنار

نقوش قالبی برای ایجاد این نقوش روی آثار، این تزئینات کمی زمخت و ناخوانا می‌باشند. در کنار طرح‌های گل، اسپیرال‌هایی نیز بکار رفته است. تمام نقوش گیاهی که در آثار شیشه‌ای ایران مشاهده می‌شود، به صراحی‌ها تعلق می‌گیرد.

در تصویر ۶۶، نقش یک گل پنج‌پر دیده می‌شود که این نقش به صورت تکرار شونده دورادور ظرف را تزئین کرده است. نقوش متعلق به تصویر ۶۷ شامل برگ نخل و اسپیرال‌هایی است که به صورت عمودی در کنار هم تکرار شده‌اند.

نقوش متعلق به تصویر ۶۸، دربرگیرنده گل چندپر است که داخل مدالیون‌هایی نقش شده و چهار یا پنج بار روی بدنه ظرف تکرار شده است. صراحی دیگر نیز که در تصویر ۶۹ می‌توان دید، در دو بخش تزئین گشته است. تزئیناتی که در قسمت فوقانی اعمال شده، شبیه به گل‌هایی است که در تصویر ۶۸ دیده می‌شود. اما تزئینات قسمت تحتانی اسپیرال‌هایی را شامل می‌شود که به دلیل هوازنگی سطح بدنه این ظرف به‌طور دقیق شکل آنها قابل تشخیص نیست. در تصویر ۷۰ اسپیرال‌هایی S مانند داخل قاب‌هایی عمودی و هاشور خورده کار شده است.

تصاویر ۷۱ تا ۷۳ که متعلق به مهره‌های شیشه‌ای است، علی‌رغم داشتن اندازه بسیار کوچک که دارای اندازه میانگین یک سانتی‌متر می‌باشند، تزئینات گلبرگی بسیار ظریف و زیبایی با

تصویر ۷۱. نقوش گیاهی روی مهره شیشه‌ای، ایران. تصویر ۷۲. نقوش گیاهی روی مهره شیشه‌ای، ایران.

تصویر ۷۳. نقوش گیاهی روی مهره شیشه‌ای، ایران.

تصویر ۶۸. قسمتی از صراحی شیشه‌ای، ایران.

تصویر ۶۹. قسمتی از صراحی شیشه‌ای، ایران.

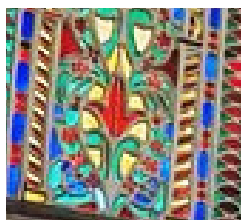
تصویر ۷۰. قسمتی از صراحی شیشه‌ای، ایران.

نتیجه‌گیری

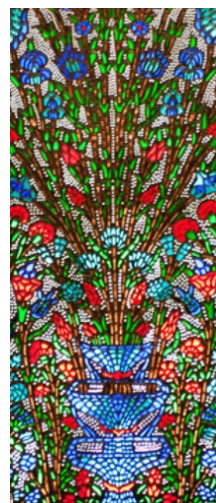
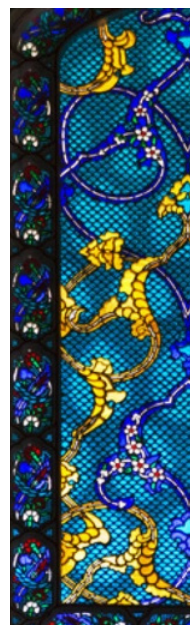
سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی در زمینه هنری، فرهنگی و علمی تعاملات بسیاری با یکدیگر داشته و با مهاجرت هنرمندان و نخبگان و یا نقل و انتقال آثار هنری، تأثیر و تأثراتی در زمینه‌های هنری و شکل‌گیری آثار صورت پذیرفته است. آثاری که از دوران ۱۳-۱۵ میلادی از سرزمین‌های ایران، ممالیک مصر و عثمانی یافت شده، با تکنیک‌های مختلفی ساخته و تزیین شده است. این تزیینات دربرگیرنده نقوش مختلفی است و نقوش جانوری و گیاهی از جمله این نقوش هستند که آثار به‌دست‌آمده از این دوران از هر سه سرزمین را زینت بخشیده‌اند. در میان آثار شیشه‌ای متعلق به ممالیک مصر نقش ۹ گونه جانور مختلف قابل مشاهده است که تمامی آنها با تکنیک میناکاری بر روی آثار شیشه‌ای اعمال شده‌اند و به همین دلیل از ظرافت خاصی برخوردار می‌باشند. تمامی این نقوش دارای مفاهیم ویژه‌ای بوده و برخی از آنها کاربرد دیرینه‌ای داشته و در برخی موارد نماد ایزدان نیز بوده‌اند. همچنین این نقوش نشان شخصی برخی از سلاطین بوده‌اند و ظروفي که این نقش روی آنها کشیده شده این احتمال وجود دارد که به سفارش شخصی بوده است. نکته‌ای که از مطالعه نقوش ممالیک مصر به دست آمد، تأثیرپذیری هنر این سرزمین از هنر چینی است. این تأثیرپذیری در نتیجه روابط صلح‌جویانه ممالیک مصر با مغول در قرن ۱۴ میلادی به وجود آمد و برخی از نقوش چینی به هنر مصر راه یافتند و بر روی آثار شیشه‌ای مملوکی نمایان گشتند. هنر ایران در زمان حکومت ایلخانان تحت تأثیر هنر چین قرار گرفته و از این طریق نیز سبک هنر چینی از طریق حکومت ایلخانان وارد سایر سرزمین‌ها از جمله مصر که با ایلخانان در ارتباط بودند، شد. در آثار شیشه‌ای متعلق به ایران تنها یک اثر شامل صراحی، دارای نقش جانوری یافت شد که به شیوه نقش برجسته روی بدنه اثر اعمال شده است و سر یک اسب را نشان می‌دهد. این نقش به عنوان نقش جانوری مشترک میان آثار شیشه‌ای ایران و ممالیک مصر محسوب می‌گردد و تنها شیوه اجرای آن متفاوت است. در میان آثار به‌دست‌آمده از عثمانی نقش جانوری مشاهده نشد.

نقوش گیاهی که تعداد کثیری از آثار شیشه‌ای را مزین نموده است به انواع اشکال گل، اسلیمی، شاخ و برگ و اسپیرال‌های گیاهی تقسیم می‌شود. تعداد ۹ نمونه از آثار شیشه‌ای ایران به نقوش گیاهی آراسته شده‌اند. این نقوش اغلب به شیوه انتزاعی اجرا شده‌اند و تکنیک غالب برای اعمال این نقوش بر روی آثار نیز شیوه قالبی است. تنوع نقوش گیاهی در میان آثار شیشه‌ای مملوکی نسبت به آثار شیشه‌ای ایران و حتی عثمانی بیشتر است.

هم استفاده شده‌اند. از نکاتی که وجود دارد این است که عثمانیان رفته‌رفته با در اختیار هنرمندان سایر سرزمین‌ها همچون مصر و ایران و همچنین فرستادن هنرمندان خود برای یادگیری هنر در این سرزمین‌ها، تأثیر هنر روم به تدریج کم‌رنگ‌تر شده و هنر عثمانی رنگ‌وبوی اسلامی به خود گرفت و استفاده از انواع اسلیمی‌ها که در هنر ایران و مصر نیز رایج بود، از این موارد است.

تصویر ۷۸. نقوش اسلیمی، عثمانی. تصویر ۷۹. نقش گل لاله، عثمانی.

تصویر ۸۰. انواع نقوش گل، عثمانی.

جانبازی، فاطمه (۱۳۹۳)، بررسی نقوش حیوانی در آثار تمدن جیرفت، جلد هفتم، (۱)، ۴۹-۶۲.

دیمانند، موریس اسون (۱۳۸۹)، راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبدالله فریار، تهران: علمی و فرهنگی.

عطارزاده، عبدالکریم (۱۳۹۶)، مجموعه هنر در تمدن، تهران: سمت.

علی اکبرزاده کردمهنی، هلن (۱۳۷۳)، شیشه: مجموعه مرز بازرگان، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

فریه، ر. دلبیو (۱۳۷۴)، هنرهای ایران، ترجمه پرویز مرزبان، تهران: فروزان.

گلدشتاین، سیدنی ام (۱۳۸۷)، کارهای شیشه؛ مجموعه هنرهای اسلامی، گردآوری ناصر خلیلی، تهران: کارنگ.

مالونی، فرانسیس جوزف ترنس (۱۳۷۹)، صنعت شیشه، ترجمه محمد رمضان، تهران: گوتتبرگ.

محمدی، پرینا، حسینی، سیدرضا (۱۴۰۰)، مطالعه تحلیلی نقوش جانوری در تزیینات آبیگینه فاطمیان مصر، فصلنامه رهبویه هنرهای صناعی، (۲)، ۳۹-۴۹.

هال، جیمز (۱۳۸۰)، فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر.

Allan, J.W (1991). *Islamic Ceramics*. London: Ashmolean Museum.

Carboni, S (2001). *Glass from Islamic Lands*. UK: Thames & Hudson.

Carboni, S & Whitehouse, D (2001). *Glass of the Sultan*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Charleston, R. J (1990). *Masterpieces of Glass from the Corning Museum of Glass*. New York: Harry N. Abrams, incorporated.

Eason, C (2008). *Fabulous Creatures, Mythical Monsters and Animal Power Symbols*. Usa: Greenwood.

Page, J.A (2006). *The Art of Glass*. London: Toledo Museum of Art.

Tait, H (1991). *Five Thousand Years of Glass*. New York: British Museum.

URL1: <https://www.metmuseum.org/search-result?q=Islamic+glass> (دسترسی آنلاین در 3/12/2023)

URL2: <https://glasscollection.cmog.org/search/GLASS> (دسترسی آنلاین در 3/12/2023)

URL3: www.vam.ac.uk (دسترسی آنلاین در 23/12/2023)

URL4: https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;tr;Mon01;16;en (دسترسی آنلاین در 20/12/2023)

URL5: <https://www.alamy.com/stock-photo/turkish-ottoman-stained-glass.html?sortBy=relevant> (دسترسی آنلاین در 6/12/2023)

URL6: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecek/yer/yesil-cami> (دسترسی آنلاین در 6/2/2024)

در آثار شیشه‌ای متعلق به ممالیک مصر اسلیمی و قاب‌های اسلیمی مختلفی کار شده است. بدنه این آثار با گل‌های مختلفی مزین شده‌اند. علاوه بر این موارد، شاخ و برگ‌هایی نیز صرفاً برای پُر کردن فضاهای خالی رو بدنه ظروف استفاده شده‌اند. نقوشی که به عنوان نقوش گیاهی در آثار عثمانی استفاده شده شامل اسلیمی‌های گل‌دار و اشکال گل طبیعی همچون گل لاله، میخک و سنبل می‌شود که این نقوش مختص هنر عثمانی می‌باشند و در بسیاری از آثار مربوط به این امپراتوری استفاده شده‌اند. اسپیرال‌های گیاهی و گل‌های چندپر از نقوش گیاهی مشترک بین آثار شیشه‌ای ایران و ممالیک مصر و اسلیمی‌ها از نقوش گیاهی مشترک بین آثار شیشه‌ای ممالیک مصر و عثمانی محسوب می‌گردند. با توجه به مطالعات انجام شده می‌توان اذعان کرد که گرچه در نوع تزیینات شباهت زیادی میان آثار شیشه‌ای ایران و ممالیک مصر و عثمانی در قرون ۱۳-۱۵ میلادی وجود ندارد، اما در نقوشی که مورد استفاده قرار گرفته اشتراکاتی دیده می‌شود که این نشان‌دهنده این نکته است که میان این سرزمین‌ها تعاملات هنری و فرهنگی در جریان بود و گرچه بسیاری از تکنیک‌ها و نقوش در هنر شیشه‌گری ایران استفاده نشده اما در سایر هنرهای آن زمان به کار گرفته می‌شد و جاری بود و از این رو با مهاجرت برخی از هنرمندان ایرانی به مصر و همچنین تعاملاتی که در دوران ایلخانی بین ایران و ممالیک مصر صورت گرفت، سبب تأثیرپذیری هنر ممالیک از هنر و هنرمندان ایرانی شده است. همچنین امپراتوران عثمانی که درصدد توسعه علوم، هنر و فرهنگ خود بودند، از دانشمندان و هنرمندان ایرانی بهره‌فراوانی گرفتند. با تصرف سرزمین‌های ممالیک مصر به دست عثمانی، هنرمندان این سرزمین نیز به اختیار امپراتوران و هنر و فرهنگ عثمانی درآمدند و در نتیجه تأثیراتی هم در هنر عثمانیان گذاشتند.

پی‌نوشت‌ها

1. Rose Windows.
2. Mold Blowing.
3. Stained Glass.
4. Bastet.
5. Bast.

فهرست منابع

آزند، یعقوب (۱۳۸۶)، *سلطانعلی مشهدی*، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های حبیبی.

بهمنی، پردیس (۱۳۹۴)، *هنر و تمدن اسلامی (طراحی اشیاء در هنر اسلامی)*، تهران: فخراکبا.

پوپ، آرتور اپهام و اکرم، فیلیس (۱۳۹۰)، *سیری در هنر ایران: از دوران پیش از تاریخ تا امروز: پیوست‌ها و تعلیقات*، جلد پانزدهم، تهران: علمی و فرهنگی.